

Kálai Sándor

„Minden rejtély vonz és ingerel”

(Bűnmegjelenítés és városreprezentáció Kiss József *Budapesti rejtelmek* című regényében)

Az 1860-as évek végén Kiss József Pestre megy, munkaadói pedig a Deutsch testvérek lesznek, akiknél először korrektorként, majd pedig szerkesztőként dolgozik.¹ Mivel a cégnek az 1870-es évek elejétől egyre nagyobb nehézségei vannak, ponyvaregény-sorozatot szándékoznak indítani, s az első regény megírásával Kisst bízzák meg, aki Szentesi Rudolf néven kezdi publikálni a füzeteket. Kiss maga így írt a regényről egyik barátjának: „A ’Szentesi Rudolf’ regényét én írtam és írom ugyan, de nyilván sosem fogom a magaménak vallani. Szolgáljon mentességemül az, hogy a roppant terhes munkát – mely jelenleg egyedüli keresetforrásomat képezi – csak nagy szükségből vállaltam magamra. Ez a könyv attentatum művészi törekvésem ellen...”² Ám túl azon, hogy a vállalkozás sikeres, Kisst, ahogyan azt Császtvay Tünde írja, mégis magával ragadja a komponálás folyamata, együtt él a regény szereplőivel.

Kiss regényét a közelmúltban, 2007-ben könyv formájában (újra)kiadták, a regény így hozzáférhető, azonban az irodalomtörténet továbbra is elhanyagolja a mintegy 1100 oldalnyi szöveg tanulmányozását. Megkockáztathatjuk, hogy – bár éppen abban az időben kezd egyre inkább polarizálódni a magyar irodalmi mező, s Kiss regényét a kiadói paratextusok és az irodalmi kommunikáció folyamatai a populáris almezőbe utalják – a magyar regényirodalom egyik igen fontos szövegével van dolgunk. Ebben a fejezetben elsősorban a regény bűnügyi elemeire koncentrálnak a figyelmünket.

A regénysorozat nyolc füzetben jelent meg, az első öt képezi az első részt, amelynek *A lélekvásárlók* a címe, a második rész pedig három (6., 7. és 8.) kötetből áll és a *Milliomok ura* címet viseli. Az első rész történései 1863 szeptemberétől 1864 júniusáig zajlanak, míg a második rész 3 évvel később, 1867 júniusa környékén játszódik. A cím egyértelműen a városi rejtelmek műfajába sorolja a regényt, s egyszerre idézi meg a már létező magyar hagyományt, tehát Nagy, Kuthy, Jósika, Pálffy, Degré műveit, illetve Sue emblemikus regényét. A könyvtári katalógusok szerint a francia szerző *Párizsi rejtelmek* című regénye 1872-ben jelent meg először magyarul könyv alakjában (feltehető, hogy a sajtóban, folytatásos regényként

¹ A regény kontextusára vonatkozó információk innen származnak: Császtvay Tünde, *A Hét bagoly esete a magyar irodalomban*, in: Budapesti Negyed, 16-17. szám, 1997 nyár-ősz, <http://www.epa.hu/00000/00003/00014/csaszt.htm>, utolsó letöltés 2014. január 8.

² Idézi Császtvay, *Ibid.*

korábban is olvasható volt), egyszerre három kiadónál is (Pfeiffer, Mehner és Lauffer), azonban egyetlen esetben sem ismert a fordító(k) neve.³ A regénybe többszörösen is benyomul az írás jelenének a pillanata. Az egyik ilyen momentum a hatodik kötet végén található, olvasóknak címzett levél, amelyben Szentesi Rudolf betegségét említi, mint az írást hátráltató tényezőt, s egyúttal fény derül arra is, hogy az olvasók a folytatást sürgetik: a korabeli recepciót tehát éppen maga a regény, annak egyik, a regényszöveg közvetlen közelében található paratextusa világítja meg.

Bűnösök és bűnüldözők, arisztokraták és polgárok, férfiak és nők

Kiss regénye hatalmas szereplőgárdát mozgat, a fő- és mellékszereplők között bonyolult kapcsolatháló szövődik. A Sue-féle folytatásos regény hagyományainak megfelelően a társadalom minden rétege képviselve van: vidéki és pesti arisztokrácia, jezsuita pap, jogázhallgatók, ügyvéd, uzorás, polgárok (bankár, hentesből milliommossá vált ferencvárosi polgár), pénzhamisító kalandor, házasságszerző, vidékről Pestre érkező parasztcsalád, bűnözők, illetve őket üldöző rendőrök. Az elbeszélő különféle (komoly, satirikus) hangnemekben hozza létre a szereplői portrékat, hosszasan elidőzve akár az epizód szereplők megrajzolásával is: az elbeszélésben éppen csak felbukkanó doktor Scherz karikatúrisztikus portréjának lezárása az elbeszélés önreflexív pillanata is egyben: „Íme, hirtelen vázolt képe egy modern banditának, kibem fájdalom! nem egyéniséget, hanem típust rajzoltunk.” (889) Arról van tehát szó, hogy a totalitást szem előtt tartó elbeszélő teljes társadalmi körképre törekszik. A másik, ezzel szorosan összefüggő jellegzetesség, hogy a részletekből összetevődő portré lehetővé teszi egyúttal a kategorizációt is: Szádelői ruházata részleteinek olvasása a „munkakerülő, henye, naplopók legalsó osztályába” (772) tagolja a szereplőt. A részletek mint jelek tehát kettős státusszal bírnak, nem csupán a szöveg jelei, hanem társadalmi funkciójuk is van.

A regény főszereplőjének az a Cserni Viktor tekinthető, aki a második résztől (az ötödik kötettől) új identitással Marmarossy Gézaként folytatja életét, mivel apja a nyomára bukkan és törvényes fiává teszi. Majd minden szereplő e diabolikus figura körül gravitál, vagy valamilyen kapcsolatba kerül vele. Őt felejt el legkevésbé a regény, miközben a legtöbb szereplő eltűnik hol hosszabb, hol rövidebb időre. Csupán egy példát hozva erre a jelenségre: a regény cselekménye Gócfalván kezdődik (s ott is ér véget) a Góczy család tagjaival. Góczy Ilona és Jenő testvérek, akik szinte teljesen eltűnnek a regény első részéből, s csak az ötödik

³ Martonyi Éva, *Eugène Sue en Hongrie*, in: *Le Rocambole*, n. 42 (Eugène Sue à l'étranger), printemps 2008, 73-80.

kötettől lesznek újra folyamatosan visszatérő szereplők. Vannak olyanok, akikről az első rész után alig esik szó, ilyen például Korláthnokyt Dénes gróf, a magyar ellenállás egyik vezetője – jóllehet a szöveg ezt az eltűnést megindokolja (egy áruló levél nyomán letartóztatják), Fosztó Mátyás ügyvéd, Péter Félix, vagy a komikus szereplőként megjelenő joghallgatók egy részének (Sifi, Brutus és Lengfi) szerepe is csökken, s mások válnak komikus szereplővé, például a csak rövid pillanatra felbukkanó Róza Rozália, az óriásnő, akit egy mutatványos állít ki attrakcióként. Mások, pl. Steinreich bankár és családja a második részben bukkan fel.

A regényben – a műfaj kódjainak megfelelően – sokféle rejtéllyel, bünténnyel találkozunk az olvasó. Az első ilyen az első fejezetek egyikében az, amikor Cserni Viktor megerőszkolja Góczy Ilonát. Cserni ekkor olvasható portréját variálja az elbeszélés a későbbiekben is: „délceg alak volt parancsoló szemmel, ellenkezést nem tűrő homlokráncolással; ajkai körül az örökös gúny rideg vonása játszott”.⁴ Érdekes megemlíteni azt, hogy – ez esetben a műfaji kódokkal ellentétben, mivel a populáris regények egyértelműen kódolják szereplőiket – a főszereplő ambivalens figura: vonzó, nagy formátumú, ugyanakkor ördögien gonosz szereplő. Maga az elbeszélő is „történetünk legsötétebb alakja”-ként említi őt a későbbiekben (509). Cserni maga sem tudja, hogy egy olyan folyamatot indít el, mint amelynek önmaga is áldozata lett: törvénytelen gyermek születik, aki apja nevét (Viktor) kapja anyjától (ő a regény végén ahhoz a Pimpi nénihez kerül, aki vénlányként már a második fogadott gyermeket fogja felnevelni). Marmarossyt a külső világ véletlenjei folyamatosan szembesítik elkövetett vétkeivel. Ilona és a gyerek lehetne az, akik megváltják őt. Ez a regény egy másik, alapvető jellegzetességére mutat rá: a nők ugyanis – a mai olvasó számára kevésbé érthető módon – kitartanak azon férfi mellett, aki végtelen szenvedést okoz számukra: Ilona hiába lett erőszak áldozata, mégis Cserni mellett áll.⁵ Kiss regényében a nők alárendelt, irracionális lényekként jelennek meg, s erre is hoz igazolást (egy nő, Kamilla szájába adva) a szöveg: „de a nő okossága, édes barátnőm, más. Ennek központja, azt hiszem, nem az agyban, hanem a szívben fekszik. Inkább ösztön, mint tiszta látás.” (869) Olybá tűnik, mintha a regény a korabeli pseudo-tudományos elméleteket visszhangzana: az impregnáció elmélete szerint a nő örökre magán/magában viseli élete első férjének a „bélyegét”.

Ilona megerőszkolását és annak következményeit tehát erkölcsi értelemben relativizálja a regény, s az olvasó számára nem is jelenik meg rejtélyként (csupán egy szereplő,

⁴ Kiss József, *Budapesti rejtelmek*, Budapest, Argumentum, 2007, 12. Az oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

⁵ Csakúgy, mint Krantz Etelka, aki folyamatosan meg képes bocsátani annak az Alpárnyak, aki számító módon tönkretette őt. Steinreich Kamilla, aki nagyon tehetséges a tőzsdei tranzakciókban, apjára bízta, hogy kihez menjen férjhez.

Cserni/Marmarossy számára). Azonban az a történet, amelynek ő van a középpontjában, s amely az előző eset egyfajta tükörképeként értelmezhető, jóval rejtélyesebb az olvasó számára is. Apja, Tibold a romlott arisztokrata prototípusaként jelenik meg: egyszerre két felesége is van (ez a momentum szintén fontos a nők reprezentációját tekintve), s nagy árat fizet ezért, többek között a fia is eltűnik. Az ügy komplex módon bontakozik ki, az első rész legfontosabb történetszála lesz, megfelelve a populáris történetek szabályainak: egy múltbéli titok kerül felszínre. Ez esetben az arisztokratát megpróbálják zsarolni (Fosztó Mátyás ügyvéd, az első rész végén), s több szereplő folytat az ügyben nyomozást (Marmarossy megbízásából Máté Máté, aki egy intradiegetikus elbeszélésben (4. kötet, 3. fejezet) el is mondja, hogy mire jutott. A szereplő egyébként az egyik leginkább talpraesett nyomozó a regényben. Ő ugyanis megtalálja azt a tanút, aki tanúsíthatja, hogy mindkét házasság törvényes volt (Marmarossy azt hiszi, hogy az egyik, az első egy olyan színjáték, amelynek ő a rendezője). Dombi szintén nyomoz, csakúgy, mint Páter Félix, az intrikus egyházi szereplő típusa, aki abban érdekelt, hogy a jogos örökös ne jusson hozzá a vagyonhoz, s így az (vagy annak egy része) a jezsuitákhoz kerüljön.

A regényben több bűntény is történik. Az első rész 5. fejezetében egy temetőben megtalált nő holttestéről, illetve a nyomozás erőfeszítéseiről olvashatunk. Mint kiderül a későbbiekben, arról a Fekete Amáliáról van szó, aki a gróf fia történetében játszik kulcsszerepet, s a történetekre nem a nyomozás folyamata, hanem az egyik gyilkos, Dombi vallomása világít rá (5. kötet, 13. fejezet). A vallomást annak a Paszuly Pistának teszi, akiről kiderül, hogy nem más, mint az erre az esetre álruhát öltött Máté Máté. Tettestársa az a Csonka Marci névre hallgató bűnöző, aki Csobóné, a vidékről Pestre kerülő parasztember feleségének a haláláért is felelős. Ez az eset sem rejtélyes az olvasó számára, mivel tudja, hogy ki az elkövető.

Szintén nem rejtély az olvasó számára az sem, hogy ki rabolja ki Krantzot, a ferencvárosi, milliomossá vált hentest (Csonka Marci és bandája), ahogy az sem, hogy Csobó segítségével Cserni/Marmarossy öli meg (az indíték az, hogy Alpáryn keresztül, aki így elveheti feleségül Krantz Etelkát, ő is profitálhat a vagyonból). Marmarossy egy olyan, szinte dosztojevszkiji regényhős, aki magasan a tömeg felett állóként érzi magát, s feljogosítva érzi magát arra, hogy bármit megtegyen. Ez lesz a kezdetben nevetséges rendőr szereplő, Czingár Jónás János nagy szakmai sikere, az a *cause célèbre*, amelyre, francia olvasmányai alapján, régóta vágyakozik. A tettes utáni nyomozás majd minden szakasza részét képezi az elbeszélésnek, s e folyamat következtében Czingár alakja elveszíti komikus vonásait. Cserni/Marmarossy számára felajánlja az újvilág vagy a másvilág (1006) lehetőségét, tehát az igazságszolgáltatást

a bűnös végzi be, aki öngyilkos lesz (s azért, hogy minden lehetséges szemtanútól megszabaduljon, megöli Csobó lányát, Pannát is).

Az olvasó számára szintén nem rejtély az, hogy kik a pénzhamisítók: a regény két izgalmas szereplőjéről, Jaquemárról és Angelóról van szó. Jaquemár az a kalandor, aki folyamatosan álruhát ölt, Angelo pedig egy nőies szépségű művész, aki – hogy a hamis pénzt terjeszteni is tudják – női ruhát ölt: az olvasót is meglepetésként éri, hogy ő Blanda grófnő. A grófnőbe szerelmes joghallgató, Sifi tehát nem tudja, hogy szerelme tárgya férfi, s egyfajta diszkrét homoszexuális viszonyként jelenik meg Angelo és Jaquemár kapcsolata. Ezt az ügyet is Czingár deríti fel, s sikerként könyvelheti el annak ellenére is, hogy Jaquemár elmenekül. Őt aztán Máté Máté tartóztatja le, aki maga is rendőr lesz, s aki kollégái gúnyos megjegyzései ellenére is sikert arat, mivel a börtön falára Angelo által felrajzolt Jaquemár-portré nemcsak neki ismerős, hanem más is felismeri: „Azt a szénrajzot aztán hevenyében lefényképezték onnan. Tizenkét óra alatt minden spicli zsebében hordozta Jaquemár úr jól talált arcképét.” (1047) Ez az idézet arra is rámutat, hogy a rendőrség munkája gyors, szervezett és a legújabb technikai lehetőségekkel is élnek.

A fenti áttekintésből több következtetést is levonhatunk. Az egyik, hogy a rendőrség regénybeli reprezentációja ellentmondásos: a rendőrséghez kötődő szereplők részben nevetséges figuraként jelennek meg, másfelől azonban professzionális és sikeres tevékenységet is végeznek – ez magyarázhatja azt, hogy menet közben megváltozik Czingár alakja. A szereplő egy adott ponton egy metaforával világítja meg a rendőr tevékenységét (s ez szintén a pozitív reprezentációkat erősíti): „A rendőr szeme élesebben lát, mint a másé. Olyan, mint a pók, mely hálóját száz irányban kifeszíti.” (992) Ez teljesen más típusú munkát feltételez, mint Brutust vallató auditor tevékenysége: „Az auditor úr sohasem teszi le a szemüvegét, sohasem pillanthat neki senki egyenesen a szemei közé; ő olvas a mások szemeiben, az övében senki.” (253) Ez utóbbi megközelítés szerint az, akit kihallgatnak eleve bűnös, míg Czingár mondatai inkább arra utalnak, hogy a rendőrnek a nyomozás munkájának *eredményeképpen* kell megneveznie a bűnöst. Mindez összefüggésben áll azzal is, hogy a köztudatban megváltoznak a rendőrségről forgalmazott reprezentációk – ahogyan az Varga Bálint tanulmányában olvasható, ebben az időben lassan elindulnak a rendőrségi reformok.⁶ A másik, ezzel részben összefüggő kérdés a nyomozás regénybeli reprezentációját érinti. Mint láttuk, a regényben sok és sokféle nyomozástörténet olvasható, ennek ellenére sem

⁶ Varga Bálint, *Nyomozás az első magyar krimi után*, in: *Lepipálva, Tanulmányok a krimiről*, összeállította Bennyovszky Krisztián és H. Nagy Péter, Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2009, 49-81, 64-67.

tekinthetjük a regényt bűnügyi regénynek. Az olvasó az esetek döntő részében tudja, hogy ki a bűntények elkövetője, s gyakran nem is tud meg semmit a rendőrségi munkáról. Azonban vannak olyan történet-szálak, amelyek esetében végigkövethető a nyomozás folyamata. E tekintetben tehát ez a regény már inkább előlegezi a néhány évtizeddel később intézményesülő bűnügyi elbeszélést, mint Nagy vagy Kuthy regényei, miközben Kiss József regénye is megőrzi a városi rejtelmek műfajának kalandokon alapuló struktúráját. Érdeemes ezen a ponton azt is megjegyezni, hogy a műfajjal ellentétben a regény főszereplőinek története nélkülözi a happy endet.

Egy nagyváros születése

A regény címének megfelelően a rejtélyek után a város reprezentációjáról is érdemes szólni. Ugyan a cselekmény színhelyeként nagyon gyakran jelennek meg külföldi városok, például Bécs, Berlin vagy Párizs, ezek csak közvetett módon bukkannak fel: vagy valaki itt járt a múltban (mint például Jaquemár), s erről egy történetet mond, vagy más, mediatizált formában jelennek meg, például Muki János leveleiben. Ily módon a regény cselekményének fő helyszíne természetesen a nagyváros lesz, amely a regény megjelenésének pillanatában ugyan már Budapest, de a történetek időpontjában (mint láttuk, az 1860-as években) még nem az. A nagyváros valóban egyfajta újszülöttként jelenik meg: „az ifjú, nyüzsgő, karjaival százfelé terjeszkedő, minden talpalatnyi tért benépesítő Budapest.” (35) A Pestre érkező parasztok útjának leírása (94-95) azt mutatja meg, hogy a városi tér és lét tapasztalatával még nem szembesült idegenek hogyan reagálnak a sohasem látottra. A regény bővelkedik tömegjelenetekben, ilyen például a Király utca zsidó farsangkori leírása. A tömegesség tapasztalata, annak minden újdonságával és izgalmasságával együtt, félelmet keltő, mert új típusú magatartást implikál: „A Singerben épp oly keveset törődtek távozásával, amily kevésbé tűnt fel megjelenése. Száz meg száz bizarr alak fordul meg itt egy éjjel, ki győzné azt mind megjegyezni magának? Itt az emberek nemigen törődnek egymással. Követte ki-ki a saját útját.” (1022)

Az, hogy a regény a társadalom teljes spektrumát bemutatja, lehetővé teszi azt is, hogy a szereplők életterén keresztül Budapest szociografikus igényű rekonstrukciója is megtörténjék. A zsidóvárosi kocsmaútól és a jogászhallgatók *Hét bagolyhoz* címzett, egy emeletes hotel-garnijától, a Múzeum-negyed arisztokrata kastélyaiig a térre vonatkozó részletek egy teljes panorámát rajzolnak ki. Különösen fontosak e tekintetben azok a terek, amelyek lehetővé teszik a szereplők egy helyen való megjelenítését. Ilyen például a hangversenyterem, ahol ott vannak az egymást figyelő főszereplők, ilyen a kávéház, például a Singer névre hallgató, ahol

„száz meg száz bizarr alak fordul meg” (1022), vagy éppen maga az utca, amely az önmagát egyre inkább látványként megragadó társadalom gyakorlatainak helye és szimbóluma: a Váci utcai élet kapcsán ezt olvassuk: „Mennyi nép s mily pompás toalettek! Mindenki ide siet, látni és láttatni akar mindenki.” (111) A látványosság egyik szélsőségesebb példája az, amikor testi furcsaságokkal rendelkező emberi lények kerülnek kiállításra (az óriás nő és a törpe férfi esete).

A regény arra is rámutat, hogy a jelek társadalmi értelmezésének/félreértelmezésének gyakorlata alól senki sem tudja magát kivonni, a modern tömegtársadalom olyan társadalom, amelyben az osztályok közötti határok elmosódása, a keveredés különféle formái miatt a látszat és a lényeg gyakran nem esik egybe: ennek paradigmaticus példái azok az arslánok, élükön a már említett Alpáryval, akik életvitelük és megjelenésük alapján tökéletes partinak tűnnek, miközben napról napra élnek. A misztifikáció egy másik példája az a regényben Potemkinnek nevezett eseménysor, amely arra szolgál, hogy elhitesse azt az egyik szereplőről, hogy gazdag, miközben semmije sincs.

A regény Budapest-reprezentációja a korabeli olvasók számára egy aktuális városképet közvetített, miközben – a megírás ideje és a történet ideje közti időbeli távolságnak megfelelően – egyúttal múltbeli kép is: a narrátor, aki a történeten kívülálló, egyes szám első és harmadik személyt váltogató elbeszélő, a megírás pillanatából reflektál a történésekre, s hoz létre egy közelmúltbeli városreprezentációt: „A Kőműves utca fölött is végigjárt az enyészet. Maholnap már csak a híre lesz meg. Házait lerombolták, a pusztatelkeket eladták, beleesett abba az impozáns vonalba, mely hivatva van Budapestet bámulttá tenni az idegen előtt: a sugárútba, melynek egy-egy palotacsoportozata már fennáll, mintegy előhírnökeként a leendő pompának.” (459) „A Dorottya utca dél tájban igen élénk szokott lenni. A kényelmes aszfaltburkolatot akkoriban még hegyes rossz kövezet helyettesíté.” (850)

A történetmesélő Kiss József

Kiss regénye a történetmesélés mikéntje miatt is számot tarthat az érdeklődésre. Ugyan az írás kényszerű gyorsasága is rajta hagyja nyomát a szövegen, de a regény számtalan regiszterben szól: a tárgyilagos elbeszélői hang mellett a satirikus, vagy éppen expresszív hangoltság is megfigyelhető, ez utóbbi például a vonatszerencsétlenségről szóló fejezetben érhető tetten, s hangsúlyozza a szöveg tördelése is.

Emellett érdemes megfigyelni azt is, hogy Nagy és Kuthy hazai, műfajmegalapozó regényeihez képest Kiss regényfolyama csak nagyon redukált mértékben tartalmaz narratori eszmefuttatásokat: a regény nem értelmezni, hanem megmutatni akarja a társadalmi-

gazdasági folyamatokat. Ha előkerülnek is ilyen kérdések, akkor egy adott szereplő perspektívájában: Marmarossy Géza társadalmi nézeteit meghatározza saját személyes sorsa: „a zárt üveghintó ablakán kitekintett a lótó-futó, járó-kelő, nyüzsgő tömegre, arra az eszmenélküli hangyabolyra, mely a mindennapi kenyérért fárad és céltalan, örömtelen morzsolja le napjait. Mily magasan áll e csoportok fölött!” (958) Itt a városi életmód miatt egyébként is tömegként megjelenő embereket sújtja a szereplő megvetése. Egy rövid beszélgetésben megjelenik a vidéki Magyarország perspektívája is, egy öreg paraszt mondja a következőket: „A császár az egyetlen ember, aki igazán istápolja a népet.” (622) Az elbeszélés azonban tartózkodik attól, hogy a szövegen eluralkodjanak a narrátori kommentárok, a korábbi regényekkel ellentétben Kiss regénye nem vázol semmiféle társadalmi programot.

A regény viszont explicitté teszi saját esztétikai programját: az elbeszélő a realista poétika alapelvét fogalmazza meg egy helyütt: „Tizenöt éves leánykáknak nem való a regény, mi olyanok számára írunk, akiknek már szabad regényt olvasni. Esményíteni sem akarunk, hanem festeni az életet, amint van: igaz tükröt mutatni, hamisítatlan színekbe mártani a vakmerő ecsetet!” (208) Az elbeszélő egy későbbi ponton is arról szól, hogy regénye nem a fantázia terméke: „Hanem hát a világ és különösen ezen érzékeny történet sora úgy hozza magával, hogy borzasztó események is történjenek, és én, ki nem is költöm e regényt, hanem fáradságos utánjárással élő emberek elbeszéléseit és viselt dolgaikat másolgom, a legnagyobb kerülővel sem térhetek ki a borzalom útjából, hacsak az igazságot megcsonkítani nem akarom, amitől engem óvjanak meg az egek!” (739) Az elbeszélő, amint ez az idézetekből is látszik, párbeszédbe lép az olvasóval, te-ként aposztrofálja, olyan partnerként, aki mintegy mellette áll és közvetlen tanúja az eseményeknek. E bevonódásnak több következménye is van. Annak ellenére (vagy mindazzal együtt), hogy írott elbeszélésről van szó, a közvetlenségre törekvő kapcsolat mintegy a szóbeli dialógust imitálja. Másfelől pedig mindebből fokozott játékoság is következik, az elbeszélés – annak ellenére, hogy hiteles dokumentumként határozza meg önmagát – önmaga konstruált voltára is felhívja a figyelmet: az egyik fejezet végén ezt olvassuk: „És itt – engedjék meg önök, hogy a tollat letegyem”. Egy későbbi szöveghelyen szintén játékos módon az olvasó emlékezetére apellál: „E hát környékét már leírtuk egyszer.” (856)

A közvetlenség imitációjának más stratégiáival is találkozunk. Az elbeszélés szinte tobzódik az intradiegetikus elbeszélésekben, vagyis számtalan elbeszélés születik az elbeszélésen belül. Ekkor egy-egy szereplő válik elbeszélővé, s egy másik (vagy több szereplő), aki(k)nek a történet szól, kommentálhatja is azt. A kollektív módon létrejött elbeszélés színre viszi

önmaga születését, s ennek megfelelően esetleges mivoltát is: „- Titusz, adj egy hasonlatot! Száz forintot egy hasonlatért! Lengefi Titusz levegő után kapott. Száz forint egy hasonlatért! Ez a sportnak egészen új neme volt előtte. Áhítattal emelte szemeit a padlásra, hívta az égieket, szorított keményen, de a kívánt hasonlatot nem bírta kidrukkolni. Végre is azzal nyugtatá meg felzaklatott ambícióját, hogy Sifi úgy sem szokta megadni, amit ígér, ergo mindegy: akár talál hasonlatot, akár nem talál.” (85) Az intradiegetikus elbeszélések is hozzájárulnak a regény változatosságához. Az elbeszélés bármely pontján felfüggesztődhet, jó példa lehet erre a 3. kötet első néhány fejezete: ekkor lép színre Jaquemár és Angelo, az előbbi fejezetek hosszú során keresztül meséli a másíknak kalandos élete történetét – ennek természetesen az az ára, hogy az egyéb történések időlegesen megszakadnak. Az elbeszélés második szintjének történései nemcsak szóbeli elbeszélések lehetnek: a második kötet végén az olvasó Muki János édesanyjának írott leveleiből tudhatja meg azt, hogy mi történik a Krantz-családdal a családfő halála után.

A regény új kiadásának fűlszövegéből az derül ki, hogy a füzetsorozat egy évvel később, 1874-ben könyv alakban is megjelent. A kétféle hordozó – ne feledjük, hogy a füzet azért lehet ideális opció a kiadók számára, mert könnyebben elérhet azokhoz az olvasókhöz is, akik nincsenek a könyv formátumával családi viszonyban – szinte egyidejű jelenléte azt sugallhatja, hogy Kiss regényének olvasói a társadalom széles spektrumát felölelhatték. A könnyű olvashatóság, a szóbeli kommunikációs helyzetek imitációja, az olvasóval való játék, a kommentárok szinte teljes hiánya – e poétikai jegyek egy tudatos szerzői-kiadói stratégia elemei lehettek: olyan elbeszélést létrehozni, amely a különböző műveltségi szintektől függetlenül sokak számára érthető és élvezhető. Mindez párhuzamot mutat a magyar sajtó alakulásával is: ebben az időszakban ugyanis már egyre inkább üzletivé válik, minél szélesebb közönséghez óhajt eljutni, s ez a (politikailag) semleges sajtódiskurzus által lehetséges. Kiss regénye tehát egy sok szempontból átmeneti kor reprezentánsa, s csak remélni lehet, hogy a szöveg összetettségét további elemzések is megkísérlik felfejtteni.